
VÁLTOZÓ FALU

UJLAKI ISTVÁN:

A dialektikus fejlődés-törvényének együttes érvényesülése megyénk mezőgazdaságának szocialista átalakításában

Ennek a furcsa és szokatlanul hosszú című tanulmánynak az a fő célkitűzése, hogy egyes marxista—leninista elméleti tételek gyakorlatban való érvényesülését a társadalom életének egy részterületén kimutassa, illetve vizsgálja.

Az elmélet és a gyakorlat közötti összefüggések marxista értelmezése szerint elméleti ismereteinket, tételeinket a gyakorlatból — a megismerés során feltárt összefüggések, tulajdonságok, törvények alapján — nyerjük, egyben mindennapos tevékenységünk során a gyakorlatban alkalmazzuk, hasznosítjuk és állandóan továbbfejlesztjük. Alkalmazása, hasznosítása során az elméletet újból és újból ellenőrizzük, „hozzámérjük” a gyakorlathoz: konkrét jelenségekben, folyamatokban. Tanulmányom szerény kísérlet erre vonatkozóan.

Célszerű lenne a fentebb megjelölt célkitűzést a dialektikus fejlődés-törvények változásával kezdeni, erre azonban szűkreszabott terjedelmünk miatt nincsen lehetőség. Így csupán megemlítem, hogy a valóság minden területén, szakadatlanul megnyilvánuló mozgás, változás, fejlődés menetét alapvetően három egyetemes törvény határozza meg: az ellentétek egységének és harcának törvénye —, amely a fejlődés *tartalmát*, miértjét —, a mennyiségi és minőségi változások egymásba való kölcsönös átmenetének törvénye —, amely a fejlődés *hogyanját* —, végül a tagadás, tagadásának törvénye —, amely a fejlődés *irányát* mutatja meg. Ezek a fejlődés-törvények a társadalom életében, fejlődésében sajátosan jelentkeznek és igen bonyolultak.

Megjegyzendő még, hogy a szóban forgó törvények — sok elvtárs körében élő helytelen szemlélettel, s a marxizmus—leninizmus oktatásában is helyenként bírálható gyakorlattal szemben — minden folyamatban, minden jelenségben elválaszthatatlanul *együtt* jelentkeznek, ugyanabban a jelenségben lévő fejlődésnek elszakíthatatlanul összetartozó oldalai.

Jelen dolgozatban, a dialektikus fejlődés-törvények mezőgazdaságunk szocializálásában való érvényesülését kutatva, szem előtt tartjuk majd ezt az együttes érvényesülést.

A fő téma tárgyalásának megkezdése előtt még arra kell rámutatnom, hogy e tanulmányban nem a mezőgazdaság szocialista átalakításának részletes ismertetését találjuk, hanem azt, hogy a folyamatban hogyan érvényesültek a fejlődés-törvények. A vizsgálódás során a mezőgazdaság szocializálásának csupán egy sajátos szemszögből való megvilágítására kerül sor. Azt fogjuk látni, hogy milyen ellentmondások, ellentmondás-típusok, milyen mennyiségi és minőségi változások jellemezték mezőgazdaságunk szocialista átalakítását, s hogyan jelentkezett benne a tagadás tagadásának törvénye.

A szocialista tulajdonviszonyok kialakítása hazánkban — a szocializmus építésének általános törvényszerűségei szerint — a politikai hatalomnak a munkásosztály által való megragadása után kezdődött. Alapvetően a népgazdaság két fő ágazatában — az iparban és a mezőgazdaságban — kellett létrehozni ezeket.

Az ipari termelési eszközök össznépi tulajdonba vétele — lényegében — 1945–1949 között megvalósult. Ez a történelmi jelentőségű vívmány minőségi változást jelentett társadalmunk fejlődésében. Népgazdaságunk e területén megoldódott a termelőerők és a termelési viszonyok közötti ellentmondás; lehetővé — egyben szükségessé — vált a termelőerők további fejlesztése, a tervszerű, központi irányítás megszervezése, a dolgozók létszínvonalának folyamatos emelése.

Népgazdaságunk másik fő ágazata, a mezőgazdaság, a szocialista tulajdonviszonyok (és elsősorban ennek alapján: a szocialista termelési viszonyok) kialakításának más formáit, más útját és módszereit követelte meg.

Hazánk felszabadulása után demokratikus földreformot hajtottunk végre. Ennek során közel 650 ezer nincstelen és dolgozó parasztcsalád kb. 3,3 millió kat. hold földterületet vett birtokba; további jelentős földterületek közvetlenül állami tulajdonba mentek át. Megyénkben több mint 21 ezer cseléd, földmunkás és törpebirtokos között mintegy 60 ezer katasztrális hold szántóföldet osztottak szét.

A földreform végrehajtásával jelentősen megnőtt a kis- és középparaszti gazdaságok száma, ezek gazdasági és társadalmi jelentősége. Az alábbi táblázat (20 év a szocializmus útján. A Központi Statisztikai Hivatal Nógrád megyei Igazgatóságának kiadványa, Salgótarján, 1964.) jól demonstrálja ezeket a változásokat.

Birtok kategória	A földbirtokosok és a birtok megoszlása			
	a földosztás előtt		a földosztás után	
	gazdas. száma	földter.	gazdas. száma	földter.
százalékos megoszlása				
1 kat. hold alatt	38,4	1,7	13,2	21,0
1 — 5 kat. hold	38,1	9,4	40,1	25,6
5 — 50 kat. hold	21,7	26,3	46,2	67,9
50—100 kat. hold	0,6	4,7	0,4	3,5
100 kat. hold felett	1,2	57,9	0,1	0,9
ÖSSZESEN	100,0	100,0	100,0	100,0

A végrehajtott agrárforradalommal kapcsolatban két következtetés levonása látszik szükségesnek. Az egyik: a földesúri birtokok felosztása a feudális maradványok felszámolását, a kizsákmányoló földesúri osztály (bázisának) felszámolását, egyúttal a monopolburzsoázia legszilárdabb politikai szövetségésének felszámolását jelentette; ezeken keresztül nemcsak a parasztság helyzetében hozott minőségi változást, hanem az osztály-erőviszonyok jelentős megváltoztatásával a szocialista forradalom útját is egyengette. A másik következtetés: a kisajátított nagybirtokok felosztása látszólag szembenáll a szocialista tulajdonviszonyok kialakítására való törekvéssel. Ennek alapján azt lehetne mondani, hogy a földosztással néhány kapitalista, illetve tőkés gazdaságot hoztunk létre.

Valójában nem így áll a helyzet. A kor főellentmondása a munkásosztály és a burzsoázia közötti ellentmondás volt. Az ellentmondás megoldásáért, a szocialista forradalom győzelméért harcoló proletariátusnak létkérdése volt a parasztsággal való szilárd osztály-szövetség, ennek pedig — történelmünk tapasztalata is ezt mutatja — záloga, feltétele volt a parasztság földhözjuttatása. Másrészt ahhoz, hogy a mezőgazdasági termelési eszközök (s ezen belül elsősorban a föld) szocialista tulajdonviszonyait kialakíthassuk, nemcsak a nagybirtokokat, hanem a kis- és középparaszti gazdaságokat is ki kellett volna sajátítani. Ez viszont nem egyeztethető össze a szocialista forradalom feladataival. A szocialista tulajdonviszonyok kialakítása a mezőgazdaságban későbbben és más módon történt.

A mezőgazdaság szocialista átalakítása hazánkban 1948-ban kezdődött meg. E korra tehető egyrészt az átalakítás anyagi—technikai alapvető feltételeinek létrejötte, másrészt az átalakításra vonatkozó objektív társadalmi igény határozott jelentkezése is. E két tényező közül különösen az utóbbi került a társadalom fejlődésének homlokterébe: részben azért, mert az ipari termelés szocialista, ugyanakkor a mezőgazdasági termelés elmaradott, kisüzemi és magántulajdonon alapuló jellege jelentős ellentmondást mutatott, — népgazdaságunk kettős talajon állt: részben pedig azért, mert mezőgazdaságunk e rendszere mellett a szocialista bővített újratermelés társadalmi méreteiben nem volt biztosítható. Erre csak a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek adhattak lehetőséget.

Ezek kialakításának fő formája és módszere „...mind az elmélet, mind pedig a szocialista építés nemzetközi tapasztalata, továbbá a gyakorlat politikai, közgazdasági megfontolásai alapján a szövetkezés.” (Dr. Garamvölgyi: Mezőgazdaságunk szocialista átalakítása. 6. oldal).

A mezőgazdaságnak a proletárforradalom győzelme utáni fejlődésére vonatkozóan már Marx és Engels is ilyen útmutatást adtak: „...Nem gondolhatunk arra, hogy a kisparasztot erőszakkal... kisajátítsuk, mint ahogy ezt a nagybirtokosokkal meg kell tennünk. Feladatunk... elsősorban az, hogy magánüzemét és magánbirtokát szövetkezeti tulajdonba vezessük át, nem erőszakkal, hanem példával és erre a célra nyújtott társadalmi segítség útján.” (Marx—Engels: Válogatott művek. II. 396. oldal).

Ezt az elméleti tanítást Lenin részint továbbfejlesztette, részint a gyakorlati politikába is átültette, különösen kiemelve az átalakítás módszerének három elengedhetetlenül fontos vonását: a parasztok meggyőzését a szövetkezeti gazdálkodás előnyeiről, a fokozatosságot, valamint az önkéntesség elvének szigorú betartását.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésével a következő fő célkitűzéseket kívántuk elérni: a kizsákmányolás teljes felszámolását, a szocialista társadalom megteremtésének előmozdítását, a parasztság egységes, szocialista paraszti osztállyá szervezését, s az ezekkel szükségszerűen együttjáró gazdasági, társadalmi és kulturális felemelkedést. — egyidejűleg megteremtve mindezekhez a szükséges anyagi—technikai feltételeket.

Az előző bekezdésben mondottakat úgy foglalhatjuk össze, mint a mezőgazdaság szocialista átalakításának objektív társadalmi szükségességét, legmegfelelőbb módját és néhány módszerét, valamint legfontosabb célkitűzéseit.

Ezek után azt a kérdést kell felvetnünk: miként viszonyul mindezekhez a parasztság.

A mezőgazdaság szocialista átalakítása a parasztságnak is objektív érdeke, hiszen kigazdasága igen korlátozott fejlődési lehetőségeket biztosít számára. Ennek,

s ezzel egyidejűleg a kollektív gazdálkodás előnyeinek felismerése és felismertetése igen fontos tényező a parasztság állásfoglalásában. S erre az állásfoglalásra az a jellemző, hogy erősen ingadozó, hiszen a parasztság osztályhelyzeténél fogva dolgozó és tulajdonos egyszerre.

Hogy ez az ingadozás megszüntethető, hogy ez az ellentmondás megoldható, azt most már történelmi tapasztalataink bizonyítják. A megoldáshoz azonban, Marx, Engels, Lenin tanításának megfelelően, valóban az egész társadalom összefogására, segítésére volt szükség.

A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet útján (és időszakában) — a szocialista termelési viszonyoknak az iparban való uralkodóvá válása után — a mezőgazdaság kisárutermelő léte egyfelől, s a szocialista mezőgazdaság létrehozásának szükségessége, az erre vonatkozó társadalmi igény másfelől: társadalmunk alapvető ellentmondásává vált. Ennek az ellentmondásnak a megoldását mezőgazdaságunk szocializálása jelentette.

Az átalakítás három fő szakaszban történt meg. Az első időszak 1948-ban kezdődött és 1953 júliusáig tartott. Ez idő alatt hazánkban 5224 termelőszövetkezet jött létre, s mintegy 376 ezer fős tagsága az ország szántóterületének 26%-án gazdálkodott. Különböző okok miatt (melyeknek egy részére később rámutatok) a jelzett időszak végére az átszervezés lelassult, majd jelentősen visszaesett. Különösen nagy arányokat öltött a termelőszövetkezetek feloszlása 1953 június és 1955 tavasza közötti időben. Ez időszak végére többszáz termelőszövetkezet feloszlása (az összes tsz több mint 20%-a) következtében a szövetkezetek kezelésében maradt földterület az ország össz-szántóterületének 15,6%-ra esett vissza. Termelőszövetkezeti mozgalmunk 1955 márciusától indult újabb fejlődésnek; az év végéig a szövetkezetek területe 20%-kal, a belépő családok és szövetkezeti tagok száma pedig több mint 30%-kal növekedett.

Mezőgazdaságunk átalakításának ez újabb szakaszát az 1956-os ellenforradalom zavarta meg ismét. Az 1956-os év végére a termelőszövetkezetek száma a korábbihoz 35%-ra, szántóterületük pedig mintegy 41%-ra csökkent. Az ellenforradalom leverése után, 1958-tól új szakasz kezdődött mezőgazdaságunk átalakításának folyamatában; parasztságunk nagy tömegei választották véglegesen a kollektív gazdálkodás útját, s egyre tömegesebben léptek be a termelőszövetkezetekbe, vagy alakítottak újakat 1961 első negyedére mezőgazdaságunk szocializálása lényegében befejeződött. A termelőszövetkezetekben ekkor (és jelenleg is) mintegy 1,1 millió parasztcsalád élt, a szövetkezeti tagok száma pedig meghaladta az 1 234 000-et. Ez azt jelenti, hogy a mezőgazdaságban dolgozók 91%-a szocialista mezőgazdaságunk munkása. Az ország egész mezőgazdaságának 95,6%-a a szocialista szektorhoz tartozik, ide számítva az állami gazdaságokat is.

Megyénk mezőgazdaságának szocializálása — fő vonásait tekintve — megegyezik az országos viszonylatban vázolt átalakítással. Itt is megtaláljuk az említett három szakaszt — az országostól némileg eltérő számarányokkal. A mi „szűkebb hazánk” első termelőszövetkezetei 1949-ben alakultak. A berceli Vörös Csillag, a kecskérpusztai Dózsa, a kozárdi Petőfi — s az év folyamán alakult további 9 szövetkezet — alapító tagjai nincstelen agrárproletárok és szegényparasztk voltak. Az 1953-ig terjedő években egyre többen választották a közösgazdálkodás útját. Termelőszövetkezeteink száma ekkorra 88-ra, tagjaik száma pedig 3500 fölé emelkedett. Érdekes, hogy a szocialista szektorhoz tartozó szántóterület részarányát tekintve megyénk jóval elmarad az 1953-as országos aránytól; mintegy 18%-ra tehető az említett 26%-kal szemben.

Az 1953--1955 közötti visszaesés „mérlege” viszont megyénk javára billen: a feloszlott termelőszövetkezetek aránya nálunk nem érte el a 9°/_o-ot, s szántóterületük csökkenésének aránya is kisebb az országosnál. Érdekes továbbá, hogy míg országosan 1955 tavaszáig tartott a szocializálásnak ez a „negatív szakasza”, addig megyénkben előbb kezdődött az újbóli felfelé ívelés. 1956-ban termelőszövetkezeiteink száma elérte a százat.

Az ellenforradalom hatása megyénk termelőszövetkezeti mozgalmát is erősen visszavetette, a kilépők és a kivitt földek aránya azonban megyénkben alacsonyabb az országosnál: 54 termelőszövetkezet maradt a volt szövetkezeti földterület 61,4 százalékán.

A mezőgazdaság szocializálásának harmadik szakasza is mutat néhány megyei sajátosságot. Bár a tömeges belépés megyénkben is 1958-ban indult meg, a mozgalom megerősödése az ellenforradalom után viszonylag hamar kezdődött. „A politikai helyzet megszilárdulása után a feloszlott termelőszövetkezetekből 12 termelőszövetkezet újjáalakult. Ez év (1957) március 31-én a megyében 67 termelőszövetkezet működött 1632 családdal, 2000 családtaggal, 24 400 kat. hold területen.” (MSZMP Megyei Bizottsága Archivuma 57 1 5.) Termelőszövetkezeiteink száma 1958-ban 73-ra emelkedett majd — a tömeges kollektivizálás országos ütemével szinkronban — 1959 elejétől meggyorsult az átalakítás üteme: 1959 végén 115, 1960-ban 137, 1961. március 31-én pedig már 148 termelőszövetkezetünk működött. Kilenc állami gazdaságunkkal és négy termelőszövetkezeti csoportunkkal együtt a szocialista szektor részaránya a megye mezőgazdaságában 97°/_o fölé emelkedett. A közös gazdaságokban összesen több mint 31 ezer tag gazdálkodott. Ezzel lényegében befejeződött megyénk mezőgazdaságának átalakítása.

Láttuk tehát a mezőgazdaság szocialista átalakításának kérdését, mint a szóban forgó időszak — országosan és megyei viszonylatban is — alapvető ellentmondását, valamint ez ellentmondás megoldódásának vázlatát.

A továbbiakban a folyamaton belül jelentkező néhány sajátos vonást, s bennük a dialektikus fejlődés törvények érvényesülését vizsgáljuk.

Mindenek előtt azt kell megállapítanunk, hogy a mezőgazdaság megyénkben és országosan történt szocializálása között a rész és egész dialektikus összefüggése, kölcsönhatása áll fenn. Hasonlóan hazánk mezőgazdaságának szocializálása is szoros egységben, kölcsönhatásban van egy nálánál is nagyobb egységgel, nevezetesen társadalmunk egésze szocialista átalakításának folyamatával. Megyénk mezőgazdaságának átalakítása egyrészt ezzel a nagyobb egységgel is szoros kapcsolatban, másrészt mint egységként felfogott jelenség, maga is „részek”-ből, mozzanatokból áll, s e mozzanatok között is meghatározott összefüggések, kapcsolatok vannak. Ezek után arra kell rámutatnunk, hogy a vizsgált jelenségben, s az ennek létét meghatározó alapvető ellentmondásban és ennek megoldásában szinte számtalan lényező játszott szerepet. Célszerű ezeket a tényezőket — helyesebben: rész-ellentmondásokat — jellegük szerint csoportosítani vizsgálni.

Tekintsünk először néhány gazdasági jellegű mozzanatot. Figyelembe véve, hogy a korszerű, nagyüzemi szocialista mezőgazdasági termelés nem képzelhető el adekvát termelési eszközök nélkül, — s a másik oldalról: hogy ezekkel (vagyis a kollektív gazdálkodás által feltételezett gépparkkal, gazdasági épületekkel stb.) a folyamat kezdeti időszakában nem, illetve csak rendkívül korlátozott mértékben rendelkezünk —, máris a folyamatot jellemző egyik rész-ellentmondásba ütköztünk. Ennek megoldása elvileg és látszólag egyszerű: meg kell teremteni a szükséges

anyagi—műszaki bázist. Gyakorlatilag azonban ennek államunk gazdasági ereje, az ipar termelő-kapacitása, illetve színvonala, a rendelkezésre álló erők népgazdasági ágazataink közötti elosztási arányainak meghatározása, az e téren is kifejezésre jutó különböző nézetek közötti összeütközés és harc, a dolgozó tömegek, különösen a munkásosztály életszínvonala emelésének szükségessége — és más, szinte vég nélkül sorolható tényezők szabtak határt. A felsorolt (és fel nem sorolt) tényezők együttes hatása azt eredményezte, hogy országosan már hároméves tervünk időszakában 1150 millió Ft-ot fordítottunk a mezőgazdaság épület és gépi beruházásaira. Első ötéves tervünk 9,3 milliárd Ft-ot, a tervidőszak teljes beruházásának 13,8%-át fordította a szocialista mezőgazdaság anyagi—műszaki bázisának fejlesztésére. 1957—1958 során újabb 3 milliárd Ft, 1958—1960 időszakában több mint 16 milliárd Ft (a jelzett időszakra jutó össz-beruházás közel 19%-át), végül második ötéves tervünk végrehajtása során 44 milliárd Ft beruházásával teremtettük meg mezőgazdaságunk átszervezésének, illetve további fejlődésének gazdasági alapjait.

E beruházott milliárdok révén — melyekből arányos része megyénk mezőgazdaságának fejlődésében is óriási lépéseket jelentett — például traktorállományunk 1963-ban 1 231 darabra emelkedett.

A műtrágya felhasználás terén a következő fejlődést látjuk: a katasztrális holdanként, évente felhasznált mennyiség 1938-ban 7,5 kg, 1955-ben 27 kg, 1961-ben 103 kg. Nógrád megyében 1953-ban 9,9 kg, 1962-ben 105 kg műtrágya jutott kat. holdanként.

Az öntözhető mezőgazdasági terület hazánkban több mint 420 000 katasztrális hold. Nógrádban az öntözéses gazdálkodás lehetőségei meglehetősen szűkek, de a meglévő lehetőségek kihasználása is csak az utóbbi időben indult meg.

További adatokkal lehetne teljesebbé tenni a képet, de úgy gondoljuk, hogy már a fentiek is mutatják a vizsgált ellentmondások mennyiségi változások folyamatával biztosított, s szintén folyamatként jelentkező megoldását.

Emlékeztetnem kell itt a nem antagonisztikus társadalmi ellentmondások egyik sajátosságára, mely szerint ezek megoldásához nem feltétlenül szükséges a bennük foglalt ellentétes oldalak (a vizsgált rész-ellentmondásban: társadalmi igény — gazdasági lehetőségek korlátozottsága) közötti harc kiéleződése.

Az említett ellentmondás mennyiségi változások felhalmozódásán keresztül oldódott meg, — ez a közölt adatokból, fejlődési szakaszokból kitűnik. De vajon beszélhetünk-e itt minőségi változásról, ugrásról?

Kettős válasz kínálkozik erre a kérdésre. Egyrészt: amennyiben a mezőgazdaság átalakítása kezdetén a (társadalmi méretekben) szükséges anyagi—műszaki feltételek *nem* voltak biztosítva, a folyamat végén viszont *igen*, azt kell mondanunk, történt minőségi változás. E minőségi változás, ugrás egyben az ellentmondás (ill. rész-ellentmondás) megoldódását jelentette: létrejött a magasabb szintű termelési mód által megkívánt bázis, helyreállt a termelőerők—termelési viszonyok összhangja. Másrészt azt válaszolhatjuk a feltett kérdésre, hogy minőségi ugrás a folyamatban nem történt, amennyiben a korszerű szocialista mezőgazdálkodáshoz szükséges anyagi—műszaki bázis biztosíthatósága relatív fogalom. Nincs és a jövőben sem lesz olyan állapot, amely ne kívánná meg a szakadatlan továbbfejlesztést. E válasszal azonban túlmennénk a konkrétan vizsgált jelenségen (mezőgazdaságunk szocializálásának folyamatán), így végül is az első választ kell helyesnek tartanunk.

Rá kell azonban mutatnunk a mennyiségi és minőségi változások egymásba való átmenete törvényének sajátos érvényesülésére. Mivel a szocializmusban a fejlődés

a dolgozó tömegek tudatos cselekedetein keresztül, a párt vezetésével, s a felismert objektív törvényszerűségekkel összhangban megy végbe, a mennyiségi változások felhalmozódásának folyamata szervezeten és gyorsabban játszódik le (összhangban a szocialista társadalomnak minden előző társadalmi formációnál gyorsabb általános fejlődési ütemével), s a mennyiségi és minőségi változások közötti éles szakadás is eltűnik, helyesebben meglehetősen elmosódik. A fentebb vizsgált ellentmondás megoldódásában ez nehezítette meg a minőségi változás felismerhetőségét.

A változás két típusa közötti határvonal elmosódása természetesen nem abszolútizálható, — példánk inkább arra mutat rá, hogy a szóban forgó dialektikus fejlődés-törvény a jelenségek tulajdonságainak és feltételeinek megfelelően, sajátosan érvényesült, ill. jelenik meg.

Nézzük most meg, hogy a vizsgált részjelenség folyamatában fellelhető-e a tagadás tagadásának törvénye? Meg kell jegyezni, hogy a fejlődés irányát (hiszen e törvény ezt mutatja meg) a rövidebb időtartamú társadalmi jelenségek, folyamatok jórésztében nem könnyű felismerni. Gondoljunk arra, hogy ez a törvény leginkább egy felfelé haladó spirálissal ábrázolható. Bármely görbének tetszőlegesen kis szakaszát azonban — geometriai értelemben — egyenesnek foghatjuk fel, azaz: kevésbé nyilvánul meg egy rövid szakaszon a fejlődés iránya. A tagadás tagadásának törvényét a vizsgált konkrét ellentmondás folyamatában én így látom érvényesülni: a mezőgazdaság átalakításának megkezdésekor a termelés anyagi bázisa egységes volt. Egységes, korszerűtlen és nem szocialista voltában. Ezt tekinthetjük kiinduló állapotnak, tézisnek. Ezt az állapotot tagadta az átalakítás során létrejött az az állapot, melyre az anyagi—műszaki bázis kettőssége, tehát az egység hiánya volt jellemző (kettős értelemben is: részint a mindenkori, pillanatnyi anyagi bázison egyaránt „működtek” szocialista üzemek és magángazdaságok, részint létrejöttek termelőszövetkezetek sokszor egyetlen korszerű mezőgazdasági gép, egyetlen megfelelő gazdasági épület stb., — szóval a szükséges feltételek szinte teljes hiánya ellenére is). Ez a fázis tekinthető tehát antitézisnek, tagadásnak. Végül a folyamat befejeztével az említett bázis ismétetlen és magasabb szinten előállt egységével megtörténik a tagadás tagadása, létrejön a szintézis.

Hogy a vizsgált rész-ellentmondások egy hasonló szintű, de inkább politikai jellegű ellentmondással való kapcsolatára utaljak, megemlítem, hogy a szocialista mezőgazdaság által megkívánt anyagi—műszaki bázis létrehozásának egy sajátos, ellentétes mozzanata munkásosztályunk szövetségi politikájából következett. A munkásosztálynak — és az egész társadalomnak — segíteni kellett a mezőgazdaság átalakítását, többek között a tárgyalt gazdasági, anyagi vonatkozásban. Ez objektív érdeke és igénye volt. A munkásosztálynak azonban nemcsak a szocialista útra lépett parasztek voltak osztály-szövetségesei, hanem az egész parasztság (a kulákság problémáját itt nem tekintve), tehát a mezőgazdaság nem szocialista szektorát is kénytelen volt segíteni, — jelentős mértékben a szocialista szektornak nyújtható segítség rovására. (Más kérdés, hogy a nem szocialista szektor termelése — volumenénél és különböző hatásainál fogva — társadalmunk életében szintén rendkívül fontos volt, s így támogatása mindenképpen indokolt, tudatos politikára épült). A nem szocialista szektor számára nyújtható segítséget a kisárutermelő paraszti gazdaságok kapitalista tendenciáit lekicsinylő, a szocialista átszervezés szükségességét tagadó Nagy Imre megpróbálta abszolútizálni a párt parasztpolitikáját tárgyaló Központi Vezetőségi üléseken. Jobboldali nézeteivel szemben. „A Központi Vezetőség leszögezte, hogy nincs ellentmondás a mezőgazdaság szocialista átszervezése és a

kisárutermelő parasztgazdaságok támogatása között. A középparasztsággal való szövetség feltétele azonban a munkásosztály vezető szerepe, és hogy ez a szövetség a proletárdiktatúra erősítését szolgálja . . . (A Kommunista Párt szövetségi politikája 1936—1962. Párttörténeti Intézet kiadványa, Kossuth, 1966. 174. old.). A fent jelzett „ellentétes mozzanat” ennek megfelelően értelmezendő, s jól rávilágít azokra az erő-összecsapásokra, amelyek korlátozott gazdasági lehetőségeinken túl is befolyásolták a szocialista mezőgazdaság anyagi alapjának megeremtését.

A mezőgazdaság szocialista átalakításának egy következő mozzanataként a termelés alakulását kell — ha csak röviden is — megvizsgálnunk. Az átalakítás egyik legfontosabb célja, hogy mezőgazdaságunk termelése ezáltal növekedjék. Fontos ez azért, mert enélkül a dolgozó tömegek életszínvonalának emelése nem lehetséges, de fontos azért is, mert a parasztság szocialista útra vezetésében a már létrejött termelőszövetkezetek példája — megfelelő terméseredmények, s ezeken keresztül az egyéni termelőknél magasabb jövedelem — rendkívül vonzó lehet. Ezzel szemben az MDP dogmatikus, a konkrét helyzet elemzését elmulasztó vezetői, Szovjetunióbeli tapasztalatokból azt a helytelen következtetést vonták le, hogy a termelés színvonalának visszaesése a szocialista átalakítás időszakában törvényszerű. E nézet alapján az MDP II. kongresszusa is a szövetkezetek szervezésének irraciósan gyors tempóját határozta el (megfelelő feltételek biztosítottasága nélkül), ugyanakkor nem törődött a már meglévő szövetkezetek megerősítésével. Lényegében elválasztotta egymástól az átalakítás és a termelés növelésének kérdését. E hiba — erőszakos szervezési módszerekkel, esetenként törvénysértésekkel párosulva egyrészt, s jobboldali támadásokkal másrészt — az 1950-es évek elejétől a munkás—paraszt szövetség lazulásához vezetett, s a párt és állami vezetéséből való kiküszöböléséig (ami az 1956-os ellenforradalom leverése után történt meg) nagy károkat okozott a szocialista építés ügyének.

Az MDP Központi Vezetősége 1956. júliusi ülésén — többek között a fenti hibát is feltárta, s leszögezte: a mezőgazdasági termelés fellendítése és az átszervezés egységes feladat. E határozat gyakorlati megvalósítását az ellenforradalom megakadályozta.

Az MSZMP 1957-es országos értekezlete így foglalt állást: a mezőgazdaságban legfontosabb feladatunk a termelés fejlesztése, mégpedig olyan módon, hogy közben a mezőgazdaság szocialista átalakítását is előmozdítsuk.

A kettős feladat melletti állásfoglalás, valamiért az ennek megfelelő gyakorlati politika azt eredményezte, hogy az 1959-es gazdasági évre a mezőgazdaság szocialista szektorának terméseredményei már messze felülmúlták az egyéni termelők terméseredményeit. „Az a tény, hogy az átszervezést a párt politikája alapján, önkéntesen, a parasztsággal együtt hajtottuk végre, biztosította a kettős feladat végrehajtását. Az átszervezés ideje alatt a mezőgazdasági termelés nem csökkent, sőt emelkedett. Tavaly — 1961-ben — történt meg először, hogy megközelítettük kenyérgabonából a 10 mázsás termésátlagot és túlszárnyaltuk az 1931—1940-es évek átlagát. . . az állatállomány — a szarvasmarha kivételével — nem csökkent, hanem nőtt. Különösen erőteljesen növekedett a közös állatállomány. Mindezek lehetővé tették, hogy a megye mezőgazdasága már az átszervezést követő első évben 46%-kal több árut adott a négazdaságnak, mint az előző években.” (MSZMP. MB. Archivuma 62/1/1).

A termelés alakulásával kapcsolatban elmondottakból látjuk, hogy a felhalmozódó mennyiségi változások nemcsak az egyik oldal (nevezetesen az újat, a ma-

gasabbrendűt jelentő mozzanat) erősítését szolgálják, hanem esetenként erősödhet régi, az előrehaladást gátló oldal is. Ezt a jellemvonást szokás úgy értékelni, mint a fejlődésben ideiglenesen beálló visszaesést. Valóban, itt is ilyen megállapításra juthatunk: az új megjelenése nem jelenti a régi vonások azonnali sorvadását; hosszabb rövidebb ideig ennek is lehetnek tápláló erőforrásai. A két oldal harcában végül is az új, a magasabbrendű győz. Ez történt a vizsgált mozzanat esetében is.

A mezőgazdaság szocialista átalakítását jellemző vonások, tényezők e csoportjának számos további tagját lehetne hasonlóan vázolni, — a fejlődés törvények érvényesülését illetően nagyjából hasonló eredményt kapnánk. A kiemelés azért esett az elemzett mozzanatokra, mert ezeken keresztül láttam leginkább jellemezhetőnek a vizsgált jelenség ellentmondásosságát, a fejlődés-törvények együttes hatását.

Az átszervezést — mint alapvető ellentmondást — jellemző további mozzanatok (illetve közülük néhányat) csupán felsorolok; az ellentmondás két oldala szerint csoportosítva.

Az újat „a magasabbrendűt képviselő oldalt, ellentét-párjával szembeni harcában a következő (főleg gazdasági jellegű) mozzanatok segítették: a parasztság élet-színvonalának ezen belül reálbérének, reáljövödelmének emelkedése; különböző lejáratú hitelek nyújtása, adó-kedvezmények; az állami gazdaságok gépi, politikai és egyéb segítsége; a munkásosztály és az egész társadalom segítsége mind a szervezésben, mind a termelői feladatok megoldásában a tervszerű gazdálkodás elemeinek meghonosítása; szakember képzés; háztáji gazdálkodás rendszerének bevezetése; földjáradék fizetése; állat és takarmány gazdálkodás segítése; műtrágya: öntözéses gazdálkodáshoz szükséges feltételek (pl. Keleti Főcsatorna stb.) biztosítása; kiemelkedő fontosságú idénymunkák (aratás, cséplés) stb.) munkaerővel való segítése és más tényezők. A felsorolt és fel nem sorolt tényezők hatása, hatékonysága a mezőgazdaság átalakítása során természetesen erősen váltakozó volt.

A fentivel szembenálló oldalt elsősorban az erősítette, hogy a felsorolt mozzanatok nem állandóan, nem elég következetesen és sokszor nem elegendő mértékben érvényesültek. Sokszor a helyi szervek nem, vagy nem megfelelően tudtak élni állam, a társadalom által nyújtott lehetőségekkel. Hadd bizonyítom ezt egy idézettel. „Termelőszövetkezeteink fejlődését segítik a részükre adott beruházások. A termelőszövetkezetek ezévből (1959) több beruházási hitelt kaptak, mint az elmúlt 5 évben együttevve, aminek felhasználása jó előkészítő és szervező munkát igényel. Ezt azonban nem így tapasztaltuk, mivel a termelőszövetkezetek az ez évi beruházási keretüket június 30-ig mindössze 10⁰/₀-ban használták fel. A termelőszövetkezeti építkezések lemaradásának oka a lassú tervezés, az elmaradott építkezési technika... s ezért drágák is az építkezések.” (MSZMP MB. Archivuma, 59/1/1).

Folytathatjuk a fejlődéssel szemben álló tényezők sorát pl. azzal, hogy az élet-színvonal emelkedésében jelentős visszaesések is voltak (különösen 1952-ben); a szakember szükséglet — bár kétségtelen, hogy a számuk évről-évre növekszik — ma sem mondható megoldottnak „...107 termelőszövetkezeti elnök közül egynek sincs egyetemi végzettsége, 16-nak van termelőszövetkezeti elnökképző tanfolyama...” (MSZMP MB. Archivuma, 59/1/1); az anyagi érdekeltséget egy időben (1950-es évek első fele) csaknem kizárta a begyűjtési rendszer számos hibája; a túlzott iparosítás időszakában a beruházásoknak aránytalanul kis része jutott a mezőgazdaság fejlesztésére stb.

A fenti két tényezőcsoport harcát, mint az ellentétes oldalak egymással szemben folyó harcának megnyilvánulási formáit, konkrét megjelenését kell értelmeznünk.

Egy-egy tényező erősödése mennyiségi változást jelentett a megfelelő irányban. Mivel a tényezők hatása időben ingadozó volt, (hol egyik, hol másik került előtérbe) — az ellentmondás megoldása sem lehetett egyenes vonalú; visszaesések vagy (az egymással szemben ható erők ideiglenes erő-egyensúlya esetén) pangások, stagnáló szakaszok váltakozását kell mutatnia. Ezeket keresztül vezetett az út az ellentmondás megoldásáig; az újat segítő tényezők mennyiségi felhalmozódásán keresztül a minőségi ugrásig; az egységesen nem-szocialista mezőgazdaságtól ennek tagadásán (a két szektor egymás mellett létezésének szakaszán) keresztül, az egyseges, szocialista mezőgazdaság létrejöttéig; a tagadás tagadásáig.

A tanulmány fő témáját képező jelenség (mezőgazdaságunk szocialista átalakítása), illetve az ezt jellemző alapvető ellentmondás szembenálló, egymás ellen harcoló oldalainak nemcsak anyagi—gazdasági jellegű tényezői voltak, hanem mások is. Ezek közül — következésként — az elsősorban politikai jellegű mozzanatokot kívánom vizsgálni.

Jóllehet, valamilyen rangsorolás itt sem lenne helyes, mégis egyszerűsítés kedvéért e csoportból célszerű az osztályszövetség kérdését kiemelni.

A munkás—paraszt szövetség: mindenek előtt politikai szövetség. Gyökerei, kialakulásának kezdetei a tőkés társadalomba nyúlnak vissza. Hazánk felszabadulásáért harcolva, de ezután is, a kommunista párt vezette munkásosztály nemcsak saját, hanem a parasztság osztályérdekeinek is legkövetkezetesebb harcosa volt és maradt, — gyakorlatban cáfolva meg az osztályszövetség megbontására irányuló olyan „érveket”, amelyek szerint a munkásosztálynak csupán a szocialista forradalom első szakaszának győzelmes megvívása, a hatalom megragadása érdekében van szüksége a munkás—paraszt szövetségre, s annak győzelme után a parasztságot is elnyomja majd.

Valójában a két osztály szövetsége objektív érdekeik azonosságában rejlik. Ennek felismertetése a parasztsággal, elsősorban a parasztság érdekeit közvetlenül szolgáló tevékenységgel, másrészt a nevelés, meggyőzés eszközeivel érhető el.

Ha az osztályszövetséget — a mezőgazdaság szocialista átszervezéséhez képest (és annak szempontjából) — mint részjelenséget fogjuk fel, rá kell mutatnunk a benne rejlő ellentmondásra. Ezt az ellentmondást, egyfelől: az osztályszövetséget kialakító és erősítő, másfelől: az ugyanezt gyengítő, aláásó tényezők — mint ellentétes oldalak egységében és harcában látom. Az egység mozzanata a mezőgazdaság átalakítását közvetlenül megelőző időben (1945—1948) volt a legerősebb. A munkásosztály ekkor az egész parasztsággal együtt vívta harcát a fasizmus maradványai, illetve a feudál-kapitalista rendszer ellen. Ennek az egységnek talaján valósult meg az agrárforradalom is. A kollektivizálás kezdetével az egység valamelyest gyengült, s előtérbe került a „harc”. Harc, sajátos értelemben: nem a munkásosztály és a parasztság között, hanem az előbb említett ellentmondás két oldala között. Ettől kezdve a két szembenálló oldal harcában hasonló „változó sikereket” látunk, mint az előbb vizsgált ellentmondás esetében.

Az egység erősítését szolgáló mozzanatokot a két osztály közös, s egyre inkább felismert céljaiban, s az ezek megvalósítására indított számos közös akciójukban jelölhetjük meg. Ilyenek voltak például: népgazdasági terveink teljesítése, az állami gépezet szocialista átalakítása, a tanács-rendszer megteremtése, a demokratizmus erősítése, a burzsoá, a marxizmus elméletét jobbról és balról támadó elméletek elleni

harc, az életszínvonal emeléséért folytatott harc, a szocialista kulturális forradalom keretében folytatott együttes küzdelem, az ellenforradalom közös leverése, a korábban felsorolt gazdasági—anyagi mozzanatok politikai vonatkozásai stb.

Az osztályszövetség gyengítését a kulákság „idő előtti” likvidálása, az ezzel kapcsolatos törvénysértések és túlzások, melyek sok esetben a középparasztot is sértették, továbbá a szocializálás során alkalmazott helytelen, gyakran erőszakos eljárások és módszerek, a gazdasági—anyagi jellegű mozzanatok retrográd jellegű csoportjának politikai vetületei, a szocializmus ellenségeinek tudatos, gyakran szervezett bomlasztó tevékenysége, a munkásosztályon, sőt a párton belül is jelentkező dogmatikus, szektás nézetek stb. Ez utóbbi megyénkben is meglehetősen sok kárt okozott az osztályszövetség ügyének. Pl. a kollektivizálás idején folytatott agitációt sokan „fölsleges udvarlás”-nak tekintették; „kemény kéz”-politikát sürgettek; mások nem az életszínvonal emelésével kívánták az átszervezést elősegíteni, hanem ellenkezőleg: „. . . a mezőgazdaság átszervezését . . . nálunk — Nógrád megyében — srófolással, legatyásítással szeretnék megoldani”. (MSZMP MB. Archívuma 58/15.)

Az ellentmondás két szembenálló odala (a tényezők most felsorolt két csoportján keresztül) vívta harcát, s e harcból is az előremutató oldal került ki győztesen. az osztályszövetség megerősödött. „A mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése politikailag óriási jelentőségű, mert az új, szocialista parasztság kialakulása feloldja a jelenleg meglévő ellentmondásokat és örökre megbontathatatlaná teszi államunk legfőbb politikai alapját, a munkás—paraszt szövetséget; legyőzhetlenné munkás—paraszt államunkat, a Magyar Népköztársaságot” (részlet a MSZMP KB.-nak a párt VII. kongresszusán elhangzott beszámolójából. — Dr. Garamvölgyi nyomán).

A dialektikus fejlődés-törvényeknek a fenti (rész-) jelenségben való érvényesülésével kapcsolatban (a már érintetteken kívül) a következőket látjuk.

A folyamat kezdetén létezett a munkásosztály és a nem-szocialista parasztság szövetsége. A folyamat végére ez átalakult a munkásosztály és a szocialista parasztság szilárd osztályszövetségévé. Az átalakulás úgy történt meg, hogy az egység a folyamat egész tartama alatt megmaradt, sőt mindvégig domináns szerepet játszott. Mellette érvényesült a harc sajátos formája is. Ez úgy értelmezendő, hogy az egymás ellen ható mozzanat-csoportok konkrét „erőviszonyaitól” függően az egység hol szilárdabb, hol kevésbé szilárd volt. A mozzanatokot, illetve ezek hatásait, e jelenségben mint mennyiségi változások felhalmozódását értékelhetjük, s jól felismerhető a minőségi változás, az ugrás megtörténte is. Az új minőség természetesen nem megjelenési formáját illetően új, hanem tartalmi vonásaiban. A minőségi ugrás tehát nem az osztályszövetség létében, hanem annak jellegében, színvonalában. — mondhatnám minőségében történt.

A szóban forgó jelenség vizsgálatában ehhez az eredményhez más kiindulópontból is eljuthatnánk. Az ellentmondást ugyanis nemcsak az osztályszövetség léte vagy nemléte; az osztályszövetséget erősítő, illetve gyengítő oldalak viszonylatában lehet vizsgálni, hanem kifejezetten egységes, szocialista parasztság és a munkásosztály szövetségének egyik oldalról nemléte, másik oldalról objektív társadalmi szükségessége vonatkozásában is. A kiinduló pont megválasztásában az játszott szerepet, hogy — véleményem szerint — az osztályszövetség gyengítését, felbomlasztását célzó mozzanatok nemcsak a szocialista parasztság és a munkásosztály szö-

vetségével álltak szemben, hanem egyáltalában a két osztály mindenféle szövetségével: így a szövetségnek azzal a szintjével is, amely a vizsgált folyamat kezdeti szakaszán létezett.

A vizsgált folyamatban a tagadás törvényének is sajátos érvényesülését látom. Szinte azt mondhatnám: a második tagadás megvalósult anélkül, hogy előzőleg a kiinduló állapot tagadása megtörtént volna. S, ha figyelembe vesszük a mennyiségi és minőségi változásokról imént mondottakat, az csak alátámasztja ezt a gondolatot. Ami ugyanis a folyamat végén — a tagadás tagadása törvényt illetően — világosan látszik, az a „visszatérés magasabb szinten” ti. a kiinduló állapothoz.

Megjegyzem, hogy az osztályszövetség, mint ellentmondás értelmezésének korábban említett második változata esetén a tagadás tagadása törvénynek is más, a fenténél tipikusabb megnyilvánulását tárhatnánk fel.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése két ellentet-oldalára itt is (a politikai jellegű rész-ellentmondásoknál) további mozzanatok sorakoztathatók fel. Ezek egy része az osztályszövetség kérdéséhez csatlakozik, más részének önálló jelentősége (vagy önálló jelentősége is) van. Ezek: a parasztságnak az államhatalomba való bevonása, a termelőség-tervezési és az osztályszociális demokrácia, a gazdaságpolitika alakításában játszott szerep, a vezetés személyi és más problémái, a parasztság korábbi differenciáltságával kapcsolatos kérdések, a parasztság viszonya társadalmunk különböző rétegeihez, a falu és város közötti ellentmondás stb. Ezeknek a mozzanatoknak az alapvető ellentmondás fejlődésében és megoldódásában játszott szerepét a korábbi tényezőkhöz hasonlóan elemezhetnénk, s bennük a dialektikus fejlődés-törvények (együttes) érvényesülésére vonatkozóan is nagyjából egyező eredményre jutnánk.

Az alapvető ellentmondás folyamatában szerepet játszó tényezők harmadik nagyobb csoportjába az ideológiai jellegű mozzanatok, rész-ellentmondásokat sorolhatjuk.

Itt említést érdemelnek a következő tényezők: szocialista kulturális forradalmuk szerepe (ezen belül a művelődési otthon, könyvtár- és mozihálózat, a rádió általános elterjedtsége, a televízió egyre nagyobb térhódítása, az analfabétizmus felszámolása, a dolgozók különböző szintű esti és levelező iskolái, iskolai oktatási rendszerünk megreformálása stb.) a falu villamosítása és a technikai forradalom tudatformáló hatása; a maradiság elleni harc; a vallás, illetve az egyházak befolyásának kérdése; a köztulajdonhoz, a munkához való szocialista viszony; az egyéni, a termelőség-tervezési és a népgazdasági érdek összehangolásának kérdése; a mezőgazdasági dolgozók szocialista tudatának, erkölcsének, világnézetének fejlődése; a szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus eszméjének terjedése stb.

E mozzanatok egy csoportba való sorolása — ha már a könnyebb áttekinthetőség érdekében csoportosítunk — feltétlenül indokolt közös jellegük miatt, egyébként azonban jelentőségükben, egymásra és az alapvető ellentmondásra (illetve annak megoldására) gyakorolt hatásukban rendkívül heterogének. Jelentős részük közvetlen, sőt egyesek többszöri áttételen keresztül érintették és befolyásolták a vizsgált jelenséget és annak fejlődését. E hatások lemérése az eddig vizsgált rész-ellentmondásoknál is bonyolultabb fejtegetésekre vezetne, hiszen a korábban tárgyaltakhoz képest több bennük a szubjektivitás; gyakran érzelmi, indulati telítettségűek.

A dialektikus fejlődés-törvények e mozzanatokban való érvényesülésének bemutatása tehát részint az előbbieknél komplikáltabb feladatokat jelentene, — részint nem vezetne újabb lényeges vonások feltárására.

Hasonló okok miatt eltekintek néhány, a mezőgazdaság szocialista átalakításában résztvevő, de meghatározó szerepet nem játszó tényező (kulák kérdés, gepállomások, állami gazdaságok szerepe stb.) tárgyalásától is.

A tanulmány bevezető részében célul tűzött feladatot ezzel, úgy hiszem, teljesítettük.

Vázoltuk a főbb dialektikus fejlődés-törvények lényegét rámutattunk e törvények együttes érvényesülésére.

Ezt követően került sor egy társadalmi — gyakorlati kérdésen, — mezőgazdaságunk szocialista átalakulásában — a fejlődés törvények jelenléte és hatása kimutatására. Ez lényegében úgy történt, hogy a vizsgált jelenség alapvető ellentmondását rész-ellentmondásaira bontottuk; ezeket jellegük szerint gazdasági, politika és ideológiai jellegű mozzanatokra csoportosítottuk, s az egyes csoportok egy-egy reprezentánsán keresztül megvizsgáltuk ezek ellentmondásosságát, az ellentmondások megoldását. Láttuk, hogy a vizsgált jelenség és részei igen bonyolultak, összetettek, de végül is mindegyikük a fejlődés dialektikus, egyetemes törvényeinek „engedelmeskedik”.

Megyénk mezőgazdaságának szocializálása alapvetően az országos átszervezéssel megegyezően történt. — a részterületeken jelentkező néhány sajátos vonásra igyekeztem rámutatni; legalábbis annyiban, amennyiben ezt a fejlődés törvényszerűségeinek feltárása megkövetelte. Ez a tanulmány természetesen nem alkalmas arra, hogy segítségével a mezőgazdaságunk kollektivizálását alaposan megismerjük, de célunk itt nem is ez volt, hanem a folyamat egy speciális megvilágítása.

A fejlődés végtelen folyamatában az elhaló jelenségek helyébe újak, a megoldódott ellentmondások helyett új ellentmondások jönnek létre. — Mezőgazdaságunkban is, napjainkban is jelentkeznek új ellentmondások. Ilyen például a társadalom egyre növekvő szükséglete és a termelés jelenlegi színvonala; a termelés tervszerűbbé tételének problémája; a szövetkezetek további megszilárdításának kérdése; az optimális gazdasági egységek kialakításának feladata; az anyagi érdekeltség fokozása; a táj-egységünknek megfelelő termelési kultúrák kialakítása, stb.

Társadalmunk — többek között — éppen e tanulmányban is vizsgált fejlődés törvények, ellentmondások időbeni felismerésével képes és kész arra, hogy mind a felmerült, mind a jövőben felmerülő ellentmondásokat népünk javára oldja meg.

Felhasznált irodalom:

Sz. Meljuhin: A szervetlen természet fejlődési dialektikája.

Dr. Garámvölgyi Károly: Mezőgazdaságunk szocialista átalakítása.

Dr. Revics—Kerékgyártó—Marjanekné: Politikai gazdaságtan ábrákban és táblázatokban.

Központi Statisztika: Hivatal Nógrád megyei Igazgatósága:

Salgótarján, 1964. 20 év a szocializmus útján.

Az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete:

A kommunista párt szövetségi politikája 1936—1962.

A fentiekben kívül felhasználtam az MSZMP Nógrád megyei Bizottsága Archivumának a témával kapcsolatos anyagait, az MSZMP VII—VIII. Kongresszusának jegyzőkönyvét, valamint a Pártélet és a Társadalmi Szemle egyes cikkeit.